

PAPER DETAILS

TITLE: Arapçada l'îlâmî Makâmeler

AUTHORS: Muhammet Ali Can

PAGES: 769-789

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3442266>

Arapçada İ'lâmî Makâmeler

Muhammet Ali CAN¹

Öz

İslam'ın gelişinden sonra Arap Edebiyatı, Kur'an-ı Kerim'in yoğun etkisi altında kalmıştır. Nesir ve şiirlerde Kur'an-ı Kerim'den iktibaslar sıkça yapılmıştır. Makâme türü eserlerde iktibasların yanı sıra Kur'an-ı Kerim'in sanat yönü örnek alınmıştır. İlk başta irticâî konuşma olarak ortaya çıkan hitâbî makâmeler, daha sonra yerini yazılı olarak hazırlanan hikâye makâmelerine bırakmıştır. Bunun edebî çevrede rağbet görmesi sonucu bilgi verme amaçlı yazılar da makâme türünde yazılmaya başlanmıştır (i'lâmî makâmeler). İ'lâmî makâmelerin bir kısmı hikâye ile karışık olarak yazılmıştır. İ'lâmî makâmelerde ilk başlarda belirli bir konu ele alınırken, ilerleyen zamanda tiyatro türü gibi iki ya da daha fazla canlı varlık tartışılmıştır. Daha sonraki aşamada makâmelerde önce cansız nesneler, en son aşamada ise ilim gibi soyut objeler konuşturulmuştur. Türkiye'de hikâye makâmeleri hakkında birçok çalışma bulunmasına rağmen, i'lâmî makâmeleri hakkında yapılan araştırmaların sayısı oldukça azdır. Bu makale ile i'lâmî makâmeleri hakkında özet bilgi sunulur ve bundan sonra yapılacak olan çalışmalara anahtar oluşturulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Makâme, Arap, Arapça, Edebiyat, İ'lâmî

CAN, Muhammet Ali. "Arapçada İ'lâmî Makâmeler". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 7/4 (2023), 769-789. <https://doi.org/10.32711/tiad.1368369>.

Geliş Tarihi	29.09.2023
Kabul Tarihi	26.12.2023
Yayın Tarihi	31.12.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Arap Dili Belagatı Anabilim Dalı, Çanakkale, Türkiye, muhammetalican@gmail.com, ORCID 0000-0001-8781-0812.

Informing Maqamas in Arabic

Muhammet Ali CAN¹

Abstract

After the advent of Islam, Arabic literature was heavily influenced by the Qur'an. Quotations from the Qur'an were frequently used in prose and poems. In maqama type works, besides the quotations, the artistic aspect of the Qur'an is taken as an example. The oratory maqamas, which emerged as reactionary speech at first, later left their place to the written story maqamas. As a result of their popularity in the literary community, articles for information purposes began to be written in the type of maqama (informing maqamas). Some of the Islamic maqamas were written mixed with the story. While a certain subject was discussed at first in Islamic maqamas, later on, two or more living beings were discussed, such as the type of theater. In the next stage, inanimate objects were made to speak in the maqamas, and in the last stage, abstract objects such as science were made to speak. Although there are many studies on story maqams in Turkey, rarely research has been done on Islamic maqamas. With this article, it is aimed to provide a brief information about Islamic maqamas and to form a key to the studies to be done from now on. Maqamas of the informing type will be listed here.

Keywords: Maqama, Arab, Arabic, Literature, Informing

<https://doi.org/>

Date of Submission	29.09.2023
Date of Acceptance	26.12.2023
Date of Publication	31.12.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Asst. Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart University, Department of Arabic Language and Rhetoric, Türkiye, muhammetalican@gmail.com, ORCID 0000-0001-8781-0812

Giriş

Makâme edebiyatı ile ilgili yapılan çalışmalarda makâmelerin tek tür olduğu varsayılmış ve buna göre tanımlar oluşturularak onun üzerinde incelemeler yapılmıştır. Ancak yaptığımız çalışmada makâmelerin üç farklı türde olduğu tespit edilmiş ve her birinin ayrı ayrı tanımı oluşturulmuş, sonra bu tanımlar çerçevesinde incelemeye geçilmiştir.

Arapçada bilgiyi edebî bir şekilde ifade etme amaçlı olarak kullanılan makâme yazımının türlerinden ilki hitâbî makâmeler, ikincisi hikâye makâmeleri, üçüncüsü ise i'âmî makâmelerdir.

Hitâbî makâmelerde bir kişi nasihat amaçlı ayakta durarak karşıdaki kişilere nasihat vermektedir. Buradaki edebî sanatlar, diğer iki türe göre azdır. makâmelerin başlangıcı bu türle oluşmuştur.

Hikâye makâmelerinde ise yoğun edebî sanatlar vardır ve Kur'an-ı Kerim üslubundan çok fazla etkilenilmiştir. Hayalî hikayelerin yazılması da bu tür ile başlamıştır.

i'âmî makâmeler de hikâye makâme yazım şeklinden etkilenmiş, ancak hayalî hikâye yerine belirli bir konuda bilgi aktarmayı hedef almıştır.

Makâme türü ile ilgili çalışmalar ele alınırken, en başta makâme kelimesinin tanımı olmak üzere, incelemeler hikâye makâme türü çerçevesinde yapılmıştır. Hikâye makâmeleri ile ilgili çok fazla bilimsel araştırmaların yapılmasına rağmen, i'âmî makâmelerle ilgili özel bir çalışma yapılmamıştır. Zira "i'âmî makâme" tasnifi de ilk defa *Arapçada Makâme Edebiyatı ve Nâşif el-Yâzici'nin Mecma'u'l-Bahreyn Adlı Eseri* adlı doktora tezimizde oluşturulmuştur.

i'âmî makâmeleri ile ilgili Türkiye'deki Arap edebiyatı çevresinde literatür eksikliğinin var olduğu görülmüştür. Bu nedenle i'âmî makâmelerin tanıtımı yapılarak araştırmacıları bu alandaki çalışmalara yön verebilmek ve genel olarak i'âmî türdeki makâmelerin araştırılmasında rehber çalışma oluşturma hedefi güdülmüştür.

Bu çalışmada makâme edebiyatı ve türleri hakkında genel bir bilgi verildikten sonra i'âmî makâmelerle ilgili detaylı bilgiler verilmiştir. Ayrıca i'âmî makâme eserlerinden birer örnek verilmiştir.

1. Makâme Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamları

Tanımların oluşturulmasında "efrâdını câmî, ağyârını mânî" ilkesi esastır. Buna göre yapılacak olan makâme kavramının tanımının şimdiye kadar makâme türü olarak tanımlanmış çalışmaların tamamını kapsaması ve makâme türü olarak tasnif edilmemiş çalışmaları hariçte bırakması gerekmektedir. Yeni bir tanım oluşturmak için bu ilkeler esas alınarak önce makâme kelimesinin sözlük anlamı izah edilecek, sonra terimlerinin tanımı yapılacaktır. Daha önceki makâme çalışmalarının tanımında tüm makâmeler hikâye türü olduğu varsayılması nedeniyle yapılan tanımlar da kapsayıcı olmamıştır. Üç farklı türün ayrıca tanımlarının yapılması zorunludur.

Bu şartlar altında bir tanım yapabilmek için öncelikli olarak makâme kelimesinin sözlük anlamı üzerinde durulacak, sonra da terim anlamı incelenecektir. Sözlük anlamlarını

tespitte dikkat edilecek iki husus bulunmaktadır.³

- a) İncelenecek olan sözlüklerin makâme kelimesinin ortaya çıkış dönemine tarih itibariyle yakın olması.
- b) Başvurulacak olan sözlüklerde kelime açıklamalarının ayet ve şiirlerle istihsat edilmiş olması.

Makâmenin terim anlamını incelerken ise Arapça dil bilimcilerinin görüşlerine başvurulacak ve her birinin yapmış olduğu tanımın değerlendirilmesi yapılacaktır.

1. 1. Makâme Kelimesinin Sözlük Anlamı

Makâme (مَقَامَة) 'nin sülâsîsi ق و م ق و م harfleridir. قام (ayakta durmak) fiili de aynı köktendir. İsm-i Mekan sigasına (مَقْعَل) girerek makâm مقام şeklini almıştır ve “iki ayağın bulunduğu yer”i ifade etmektedir.⁴ Müenneslik tâ (ة) ekini aldığı anda مَقَامَة “makâme” kelimesi ise, “meclis” ya da “insanlardan bir grup” anlamına gelir.⁵ Muḳâme مَقَامَة olarak harekeliğinde ise “ikamet etme” anlamını vermektedir.⁶

Makâme kelimesinin terim anlamı oluşmadan önce sözlük anlamında kullanıldığı eskiden beri bilinmektedir. Örneğin Kur'an-ı Kerim'de قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَقَامًا “Kâfirler müminlere ‘iki gruptan hangisi meclis açısından daha iyidir.’ dediler.”⁷ Burada makâm kelimesi meclis, konum gibi anlamlarda kullanılmıştır. Başka bir ayette وَاتَّخَذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى “İbrahim'in duruş yerinden de namazgâh edinin.”⁸ şeklinde geçmektedir. Yani makâm kelimesi “duruş yeri” anlamına sahip olduğu görülmektedir.

Makâm مقام ile makâme مَقَامَة kelimeleri sözlük anlam açısından birbirinin yerine kullanılmıştır. Müennes tâ eki alan makâme kelimesi, tek bir makam anlamına sahiptir. Yani “tek duruş”, “tek meclis” gibi anlama gelmektedir. Makâmât-ı el-Harîrî şârihi eş-Şerîşî'ye (ö. 619/1222) göre, bir konuyu anlatan dinleme durumu için makâme kelimesi ile meclis kelimesi birbirlerine eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Çünkü anlatan kişi bazen ayakta durarak anlatır, bazen de oturarak anlatır. Bu nedenle makâme ile meclis birlikte de kullanılmıştır.⁹

Sonuç olarak söylenebilir ki, makâme kelimesi sözlük anlamında kullanılırken, “belirli bir şekle bağlı kalmadan insanlara vaz ve nasihat etme ya da kültürel etkinlik yapma amacıyla gerçekleştirilen toplanma” anlamı esas alınmıştır.

Makâme kelimesinin sözlük anlamından çıkıp terim anlamını kazanması hicrî III. asırdan itibaren başlamıştır.

1. 2. Makâme'nin Terim Anlamı

Bazı terimlerin ne zaman ve kim tarafından kullanılmaya başlandığı bilinmekle birlikte bazısının başlangıç noktası ve ilk kullanıcısı bilinmemektedir. Makâme de bu belirsiz

³ Muhammet Ali Can, *Arapçada Makâme Edebiyatı ve Nâsîf el-Yâzicî'nin Mecma'u'l-Bahreyn Adlı Eseri*, Doktora Tezi, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), s.16.

⁴ Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, (Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl), 5/232.

⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, (Beyrut: Dâr Sâdir, 1993), 12/498.

⁶ el-Cevherî, *es-Sihâh*, (Mısır: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1987), 5/2017.

⁷ Meryem 19/73.

⁸ Bakara 2/125.

⁹ Şerîşî, *Şerhu Makâmât-i'l-Harîrî*, eş-Şerîşî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2006), 1/12.

olanlar arasındadır ve terim anlamının oluşması aşamalar halinde birkaç asır sürmüştür. Sadece edebiyatta kalmayıp musikî ve tasavvuf bilimlerinde de farklı anlamlarda kullanılmıştır.

Musikî’de makam, “belirli” özelliklere sahip bir perde veya ezginin, geleneksel perde dizgesinin içindeki yerini, konumunu ve durumunu belirtir.¹⁰

Tasavvufta ise “Kararlı ve düzenli çabalarla kazanılan ahlâk ilkesi veya sülûkün mertebeleri” şeklinde tanım yapılmaktadır.¹¹

Makâme kelimesi sözlük anlamından çıkıp terim anlamında kullanılmaya başlanması ile birlikte terimin tanımının yapılması birkaç asır sonra gerçekleşmiştir. Dolayısıyla öncelikli olarak tanımlar incelemek yerine, bu kelimenin nasıl kullanıldığına değinilecektir.

Filologların ekserine göre makâme kelimesi terim anlamında Bedî’u’z-Zamân el-Hemedânî (ö. 398/1008) tarafından ilk kez kullanılmıştır.¹² Daha sonra farklı anlamlara haiz olmuştur.

el-Hemedânî öncesinde İbn Kuteybe (ö. 276/889) ‘*Uyûnu’l-Ahbâr*’da makâme kelimesini doğrudan ana başlık şeklinde kullanmıştır. Örneğin:

(مقامات الزَّهَّاد عند الخلفاء والملوك)¹³

“Zâhidlerin halife ve kralların karşısında makâmeleri”

İbn Kuteybe, kaleme almış olduğu hitapları adlandırmak için makâme kelimesini kullanmayı tercih etmiştir. Kendisinden önce de bu hitaplar yazılmakla birlikte herhangi bir başlıkta makâme kelimesi geçmemiştir. Örneğin İbn Kuteybe, Salih b. Abdi’l-Celil’in halife Mehdi (ö. 169/785) önündeki hitabı için makâme kavramını kullanmıştır.¹⁴

İbn Kuteybe’den sonra İbn Abdirabbih (ö. 328/940) de makâme kelimesini konu başlıklarında kullanmaya devam etmiştir. Örnek:

سَالِحُ بْنُ عَبْدِ الْجَلِيلِ مقام صالح بن عبد الجليل¹⁵

Sonuç olarak İbn Kuteybe’nin makâme kelimesini başlık olarak kullanması daha sonra devam ettirilmiştir.

Daha sonra el-Mes’ûdî (ö. 345/956) de makâme kelimesini defalarca kullandı. Örneğin:

فبلغ ذلك علياً رضوان الله عليه، فقال في بعض مقاماته في كلام له طويل¹⁶

¹⁰ Okan Murat, Öztürk, *Makam Müziğinde Ezgi Ve Makam İlişkisinin Analizi Ve Yorumlanması Açısından Yeni Bir Yaklaşım: Perde Düzenleri Ve Makamsal Ezgi Çekirdekleri*, (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 17.

¹¹ Süleyman, Uludağ, “Makam”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 27/409.

¹² Örnekler için bkz.: Şevkî Dayf, *el-makâme*, (Kahire: Dâru’l-Me’ârif, 8; Belbeşir Lhasen, *Terkîbu’l-Cumle fi Makâmâtî’l-Harîrî*, (Tlemcen: Tilimsan Üniversitesi Ma’hedu’l-luğa, 1994), 4.

¹³ İbn Kuteybe, ‘*Uyûnu’l-Ahbâr*, II, 359. İbn Kuteybe, *el-Me’âni’l-kebîr fi ebyâti’l-me’âni*, thk. Sâlim el-Kerenkevî, (Haydarabad: Dâiratu’l-me’âri’i’l-osmaniyye, 1949), 2/359.

¹⁴ İbn Kuteybe, ‘*Uyûnu’l-Ahbâr*, 2/359.

¹⁵ İbn Abdirabbih, *el-İkdu’l-Ferîd*, (Beyrut, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1983), 3/93-98.

¹⁶ el-Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, (Kum: Dâru’l-Hicra, 1409), 1/280. Diğer örnekler için bkz. *Murûcu’z-Zeheb*, II, 403, 419, 420, 424, 425, 431.

“... Böylece bu (haber) Ali’ye (r.a.) ulaştı. O da kendisine ait olan uzun bir söz ile makâmelerinden birinde dedi ki:”

“Uzun söz” ile “makâme” kelimelerinin farklı anlamlarda kullanıldığı burada açıkça görülmektedir.

Hitâbî makâmelerdeki ortak özellikler şunlardır:

- a) Gerçek yaşanmış bir hadiseyi zikretme,
- b) Kendisi zayıf, ancak dil yeteneği üstün olan bir kimsenin yüksek mevkide olan birine hitap etme,
- c) Nesir ağırlıklı metinler

Buradan hareketle, hitâbî makâmenin tanımı “Zayıf insanların, güç sahibi insanlara nasihat ettiği hitabeleri içeren ve genelde nesir türünde yazılan anlatım” şeklinde yapılabilir

Hikâye türü makâmelerin terimsel oluşumu ise yoğun tartışmalara neden olmuştur. Kimine göre ilk hikâye türü makâme yazarı el-Hemedânî’dir¹⁷, başka bir görüşe göre İbn Dureyd (ö. 321/933)¹⁸, üçüncü görüş ise Fars edebiyatından alınmadır.¹⁹

İlk dönem hikâye türü makâmelerde yer yer şiirler geçer, nesirlerde bolca secî kullanılır ve kısa hikaye anlatılır.

Makâme kelimesinin terim anlamının yapılması çok geç döneme kaldığı görülmektedir. İbn Manzûr’un (711/1311) *Lisânu’l-‘Arab*’ında, el-Feyruzâbâdî’nin (ö. 817/1415) *el-Kâmûsu’l-Muhîl*’inde ve diğer sözlüklerde dahi makâme kelimesinin terim anlamına değinilmemiştir.

Çağdaş filologlar bu tanımlara ilk kez değinmeye başlamışlardır. Ahmed eş-Şâyib’e göre makâme “Öğütlenme, dil öğrenme gibi amaçlarla telif edilen hayali kısa hikâyeler”dir.²⁰ Rosenmüller ise makâme edebiyatını roman olarak tanıtmaktadır.²¹ Brockelmann da, kısaca “dilenci hitabesi” tanımını yapmıştır.²² Şevkî Dayf da “hikâyeye benzeyen öğretici kısa sözler”²³ tanımını yapmaktadır. Yusuf Nûr ‘Îvâz’a göre makâme, “Belâgât ve lafız ustalıkları çerçevesinde oluşturulan, alaylı ve tenkitli unsurlar barındıran maceraların, dinî konuların ve edebî farklılıkların incelikleri üzerinde duran, bir râvîsi ve kahramanı olan kısa hikâyeler”dir.²⁴

Türkiye’de makâme konusunda birçok çalışmaları olan Sıtkı Gülle ise makâmenin tanımını şu şekilde yapmaktadır: “Eğitim ve öğretimin hedeflendiği ve yaşanan devrin toplumsal sıkıntılarına değinen, ayetlerle ve de hadislerle desteklenen secîli nesir ve şiirlerden oluşan edebî tür.”²⁵

Bu tanımlara genel olarak bakıldığında, ya ‘efrâdını câmi’ ilkesine ya da ‘ağyârını mânî’ ilkesine ters olduğu görülmektedir. Zira hepsi makâmeleri tek tür kabul ederek bu tanımları yapmıştır ve sonuç olarak ya bazı makâmeler bu tanım kapsamının dışında kalmış, ya da makâme olmayan bazı eserler bu tanımın kapsamına girmiştir. Bu nedenle farklı üç türde

¹⁷ Nevzat Aşık, “Hicrî IV. Asırdan Sonra Makamat Yazanlar”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (1985), 55.

¹⁸ Mubârak, Zeki, *en-Neşru’l-fennî fi’l-karnî’r-râbî*, (Kahire: Mektebetu Hindâvî, 2013), 221.

¹⁹ Ferah Naz Ali Safder, *el-Makâme beyne’l-edebî’l-‘arabî ve’l-fârisî el-harîrî ve’l-hamîdî husûsan*, (Beyrut: Dâru’l-kutubu’l-‘ilmiyye, 2011), 33.

²⁰ Ahmed eş-Şâyib, *el-Uslûb*, (Armant: Mektebetu’n-nehdatî’l-misriyye, 2003), 111.

²¹ Ernst Friedrich Karl Rosenmüller, *Ueber einen arabischen Roman des Hariri*, (Leipzig, 1801), 3.

²² Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Literatur*, (Leiden: Brill, 1949), 3/107.

²³ Şevkî Dayf, *el-makâme*, 8.

²⁴ Yusuf Nûr ‘Îvâd, *Fennu’l-Makâmât Beyne’l-Meşrik ve’l-Mağrib*, (Beyrut: Daru’l-kalem, 1979), 8.

²⁵ Sıtkı Gülle, *el-Harîrî- Hayatı, Arap Dil ve Edebiyatına Dair Çalışmaları*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995), 5.

olan makâmelerle ayrı birer tanım yapılacaktır:

- a) Makâme eserlerine bakıldığında birinci kısmının sadece karşıdaki insanlara belirli konularda uzun hitap etmelerden ibaret olduğu görülecektir. Bunlar kurgu değil, gerçek hadiselerdir ve genelde karşıdaki insana hitap etme ana temalı olması nedeni ile bu tarz makâmelerle “hitâbî makâme” adı verilmiştir.
- b) İkinci tür olarak karşılaşılan makâmelerde ise edebî ustalıklarla dolu kurgusal hikâyeler göze çarpmaktadır. Bu nedenle bu tür makâmelerle “hikâye makâmesi” adı verilmiştir.
- c) Üçüncü tür olarak da belirli bir konu hakkında bilgi verme amacıyla yazılan makâmeler dikkat çekmektedir. Bunlarda nadiren hikâye kurgusuna rastlanmaktadır. Odak noktasında bilgi verme amacı olması nedeniyle bunlara i’lâmî makâme adı verilmiştir.²⁶

2. Makâme Türleri ve Özellikleri

Zikredildiği üzere makâmeler üç farklı türden oluşmaktadır. Ancak bazıları iki ya da üç türün özelliklerini de içermektedir. Örneğin es-Suyûtî’nin *el-Edebu’-Tıbbiyye*’si hem hitâbî makâmenin özelliklerine, hem hikâye makâmenin özelliklerine, hem de i’lâmî makâme özelliklerine sahiptir. Bu eserde çiçekler kendi aralarında tartışma yapmakta ve aralarından bir yönetici seçmek üzere toplanıp karşıdakilere hitâbelerde bulunmaktadırlar. Hitaplaşma esnasında kendilerinin hangi hastalığa iyi geldiğinden bahsederken, karşıdaki bitkilerin insan bedenine verdiği zarardan da bahsederek okuyucuya tıp bilgisi verilmektedir. Şekilsel özelliklerine bakıldığında her üç makâme türünün kapsamına girdiği görülmektedir. Dolayısıyla bu makâme hem hitâbî, hem hikâye, hem de i’lâmî makâme türündendir.

2. 1. Hitâbî Makâmeler

Hitâbî makâmelerde nasihat, karşıdakini ikna etmede çaba gösterme, kendisinden üstün kimselere hitap etme ve gerçek bir olayı anlatma durumu ön plandadır. Hitâbî makâmelerin edebî sanatları diğer hikâye makâmeleri ile i’lâmî makâmeler kadar zengin değildir. Hikâye ile i’lâmî makâmeler yazılı olarak ortaya ilk kez çıkarken, hitâbî makâmeler şifâhî olarak ortaya çıkıp daha sonra yazıya dökülmektedir.

Hitâbî makâmelerin yazımında birkaç amaç vardır. Birincisi üstünlük sağlama, ikincisi tarih kaydı ya da tarih tasnifi oluşturma, üçüncüsü eğitici olma, dördüncüsü ise toplumsal sorunları dile getirmedir.²⁷

Hitâbî makâmelerin sayısı diğerleri kadar çok değildir. Aşağıda birkaç örnek verilmiştir:

- a) İbn Kuteybe, *‘Uyûnu’l-Ahbâr*: Makâmatu’z-zuhhâd kısmı ile sınırlıdır. Kitabın kalan kısmı nesirden oluşmaktadır.
- b) el-Ğazâlî, *Maḳâmâtul-‘Ulemâ’ ‘inde’l-hulefâ’ ve’l-mulûk*
- c) el-Vehrânî (ö. 575/1179), *Menâmatul-Vehrânî ve Maḳâmâtuhu ve rasâiluhû*

²⁶ Muhammet Ali Can, *Arapçada makâme Edebiyatı ve Nâsîf el-Yâzici’nin Mecma’u’l-Bahreyn Adlı Eseri*, 16.

²⁷ Can, *Arapçada Makâme Edebiyatı ve Nâsîf el-Yâzici’nin Mecma’u’l-Bahreyn Adlı Eseri*, s. 32.

2. 2. Hikâye Makâmeleri

Makâmelerin meşhur olması ve yayılmasında en önemli öncülük hikâye makâmelerine aittir. Bunun nedeni ise oluşturulan gerçek dışı olay kurgularının halk arasında sevilerek okunup yayılmasıdır. Günümüzde dahi bilimsel çalışmalar, romanlar kadar halk arasında yaygınlık kazanmamaktadır. Şimdiye kadar yazılan makâmelerin yaklaşık yarısı hikâye türünden yazılmıştır.

Ayrıca makâme şerhleri de sadece hikâye makâmeleri için telif edilmiştir. İ'lâmî makâme ile hitâbî makâmeler için herhangi bir şerh yazımı olmamıştır. Arap dünyasının dışındaki edebiyata da sadece hikâye türündeki makâmelerin tercümesi yapılmıştır.²⁸

Hikâye türündeki makâmelerin ortaya çıkmasında Fars edebiyatı ile Kur'an-ı Kerim etkili olmuştur. Fars edebiyatındaki hayâlî hikâye anlatımlarına ve Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerde olan fasılaların ses uyumlarına sıkça rastlanmaktadır. Acem asıllı müslüman olan el-Hemedânî'nin bu türde bir eser yazması, bulunduğu sosyal şartlar sayesinde gerçekleşebilmiştir.

Hikâye türündeki makâmelerin yazımında birkaç amaç vardır. En önemlisi, yazarın kendi edebiyat üstünlüğünü ispat etmeye çalışması, didaktik olması ve toplumsal sorunları dile getirmesidir.

Hikâye makâmelerde yaygın olarak bazı unsurlar vardır. Olayı anlatan bir râvî bulunur, hadis senetlerinde görülen edâ lafızları kullanılır (حَدَّثَنَا، أَنبَأَنَا), hemen hemen her hikâyede tekrar okuyucunun karşısına çıkan bir kahraman vardır, yoğun seciler kullanılır, ayet iktibaslarına sıkça yer verilir, garîbu'l-kur'ân lafızları kullanılır,

Hikâye makâmeleri türünde yazılan bazı kitaplara örnek:

- a) el-Hemedânî, *el-Makâmât*
- b) el-Harîrî, *el-Makâmât*
- c) Nâsîf el-Yâzîcî, *Mecme'u'l-Bahreyn*

2. 3. İ'lâmî Makâmeler

Belirli bir konudaki bilginin sunulması okuyucu açısından bazen sıkıcı gelebilmektedir. Ancak bu yazıların edebî sanatlarla süslenmesi sayesinde durum tersine çevrilebilir. İ'lâmî makâmelerin ortaya çıkması sayesinde tıp, tarih, coğrafya ve buna benzer birçok bilim dalındaki yazılar edebî zevk içinde sunulabilmektedir.

Hikâye makâmelerinden sonra i'lâmî makâmelerin ortaya çıkmasında belirli bir aşamanın kat edildiği görülmüştür. Ebû 'Âmir b. Şuheyd (ö. 426/1034), *et-Tevâbi' ve'z-Zevâbi'* adlı eserinde hikâye ile i'lâmî makâme arasındaki ilk geçişi sağlamıştır. Yazmış olduğu makâmelerde hem hikâyelere yer vermiş, hem de konu bilgilerine yer vermiştir.

2. 3. 1. Ortaya Çıkaran Faktörler

İslamiyetin başlangıcından sonra müslümanların bilimsel çalışmalarını hızlandırmaları

²⁸ Mezkur makâmelerin örnekleri için bkz. Can, *Arapçada Makâme Edebiyatı ve Nâsîf el-Yâzîcî'nin Mecma'u'l-Bahreyn Adlı Eseri*, s. 72-77.

neticesinde hem dinî, hem de fen bilimleri alanında büyük eserler yazdıkları görülmüştür. Bilimlerin tasnif edilmeye başlanmasından sonra tedrisatta öğrencilere bilimsel bilgilerin tasnif halinde ezberletilmesi de paralel olarak gelişmiştir. Arapça şiirlerin hem halk hem de ulemâ arasında yaygın olması sonucu insanların nesir halindeki yazılarda edebî sanatı sevmesi de kaçınılmaz olmuştur. Hikâye türü makâmelerde kurgu şeklinde anlatılan olaylar, yoğun edebî sanatlar içerisinde verilmiştir. Doğal olarak bu yazım türü de yukarıda zikredildiği üzere Ebû 'Âmir b. Şuheyd tarafından bilgi verme amaçlı pirenin sıfatı (صفة برغوث) ve (صفة الثعلب) tilkinin sıfatı adlı makâmeler yazılmıştır.²⁹

Bu metinler rağbet görmüş ve i'lamî makâmeler müstakil bir şekilde yazılmaya başlanmış ve yaygınlaşmıştır.

2. 3. 2. Amacı

İ'lamî makâmelerin birinci amacı didaktiklik, ikincisi ise yazarın edebî konumunu ispat etme çabasıdır.

a) Öğreticilik

İ'lamî makâmelerde bilgiler bazen doğrudan özellikleri ile birlikte verilmektedir, bazen de adeta tiyatro sahnesi oluşturularak objeler karşılıklı konuşturulmaktadır. Her iki durumda da okuyucuya bir konuda bilgi aktarma temel alınmaktadır. Örneğin ez-Zemahşerî ö. (538/1144) *el-Mâkâmât*'ında tasavvufî bilgileri secîler içerisinde vermiştir.

Hikâye makâmeleri ile i'lamî makâmeleri ayıran en önemli özellik, hikâye makâmelerinin kurgu bir olayı anlatmasıdır. İ'lamî makâmelerindeki ayırt edici temel özellik ise bir konu hakkında ayrıntılı bilgi vermektir. Bu temel amacın yanında ikisinin de birbirlerinin bu özelliklerini zaman zaman kullandığı görülmektedir. Örneğin hikâye makâmesinde bazen bir konu hakkında ayrıntılı bilgiye de değinilirken, i'lamî makâmelerde de olmayan bir olay tiyatro gösterisi gibi sahnelenmektedir. Bunlar genelde iki ya da daha fazla objenin birbirlerine üstünlük taslaması ile gerçekleşmektedir. Bunlara “mufâhare edebiyatı” da denilebilir.

b) Yazarın Dil Üstünlüğünü Ortaya Koyması

Ulemânın bilimsel çalışmalarının yanı sıra edebiyatla da ilgilenip şiirler yazdıklarına sıkça şahit olunur. Ancak diğer edebî türlerde çalışma yapmaları nadir görülen bir durumdur. Ulema genelde gerçek dışı hikâye yazımından uzak durmuştur. Bir hadis usulü, tefsir usulü ya da fıkıh usulü kitabının edebî sanat dâhil edilerek yazılması ise ayrı bir sanatsal ustalık gerektirmektedir. İ'lamî makâme telifi için hem edebî yeteneğin var olması, hem de bilimsel bilgi gücünün olması gerekmektedir.

2. 3. 3. Ana Unsurları

İ'lamî makâmelerde edebî açıdan birçok sanat bulunmaktadır. Bunların ayrıntısına burada girilmeyecektir. Ancak i'lamî makâmelerin büyük çoğunluğunda bulunan ortak unsurlar zikredilmeye çalışılacaktır. Dolayısıyla sadece bir ya da iki makâmede bulunup diğer bütün makâmelerde olmayan bir özellik ele alınmayacaktır. Örneğin bilgiyi aktaran râvî i'lamî makâmelerin çoğunda bulunmamaktadır. Bu nedenle râvî'nin varlığı i'lamî

²⁹ Ebû 'Âmir b. Şuheyd, *et-Tevâbi' ve'z-zevâbi'*, (Beyrut: Dâru Sâdir, 1996), 125-126.

makâmelerin ana unsurları arasında zikredilmeyecektir.

a) Belirli bir ana konu üzerinde yoğunlaşma

İ'lâmî makâmelerde bir ana konu seçilir ve o konu ile ilgili ayrıntılı bilgiler edebî sanatlarla verilir. Örnekleri az sonra görüleceği üzere dil bilimi, tıp, yangın, din ve diğer konular ayrıntılı bir şekilde işlenir.

b) Yoğun secî kullanımı

İ'lâmî makâmelerde en çok dikkat çeken özelliklerden birisi secîlerdir. Bazen art arda iki cümle, bazen üç bazen de dört cümle kendi içinde ses uyumu içinde verilmektedir. Bu sanatın temeli hikâye makamesine dayanmaktadır. Hikâye makâmeleri de Kur'an-ı Kerim'den etkilenilerek yoğun ses uyumları oluşturularak yazılmıştır. Dolayısıyla i'lâmî makâmelerin bol secîli olması, Kur'an-ı Kerim'e dayanmaktadır. Örneğin:

c) Üstünlük Gösterme

İ'lâmî makâmelerin bir kısmında yazar doğrudan bilgiler sert eder, diğer kısmında ise objeler konuşturularak kendi aralarında münazara yaparlar ve üstünlüklerini ispat etmeye çalışırlar (mufâhare yaparlar). Kalem ile kılıcın münazarası, şamdan ile kandilin münazarası ya da ilim ile mal arasındaki münazaralarda bunlar dikkat çekmektedir. Mufâharelere hikâye makâmelerinde zaman zaman rastlanmaktadır. Ancak doğrudan iki tarafın üstünlüğü hikayesinin ele alınması sadece i'lâmî makâmelerde görülmektedir.

d) İnsan dışı varlıkların konuşturulması

İnsanların dışındaki varlıkların konuşturulması İslam'dan önce nasıl var olduysa, İslam'dan sonra da aynı şekilde devam etmiştir. Hatta Kur'an-ı Kerim'de dahi ateş konuşturulmuştur.³⁰ İ'lâmî makâmelerde de intak sanatı belirli aşamalardan geçerek kullanılmıştır. Önce bitki ve hayvan gibi canlı varlıklar konuşturulmuş, daha sonra mum ve şamdan gibi cansız varlıklar konuşturulmuş, en sonunda ise ilim gibi soyut varlıklar konuşturulmuş ve kendi aralarında mufâhare yaptırılmıştır.³¹

2. 3. 4. Târihî Seyri

İ'lâmî makâmelerin başlangıç süreci daha önce belirtildiği üzere Ebu Ubeyd zamanında gerçekleşmiştir. Ondan sonraki müellifler, doğrudan i'lâmî tarzda yazmaya başlamışlardır.

İntak (konuşturma) sanatı İslam'dan önce Kelile ve Dimne hikayelerinde bilinmekteydi. Kur'an-ı Kerim'de de de intaka rastlanmaktadır. Örneğin:

حَتَّىٰ إِذَا أَتَوْا عَلَىٰ وَادِ النَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ

"...Karınca vadisine gelene kadar. Karıncanın biri dedi ki: Ey karınca (topluluğu)! Evlerinize girin ki Süleyman ve ordusu fark etmeden sizi ezmesin."³²

Burada karıncalar açıkça insan gibi konuşturulmuştur. Diğer bir ayet örneği verilecek

³⁰ Kâf 50/30.

³¹ Örnekler için bkz. Câbir b. Beşîr el-Muhammedî, "Munâzaratı's-seyf ve'l-kalem", *Mecelletu kulliyeti'l-luğati'l-'arabiyye* 1/28 (2015), 103-170.

³² Neml 27/18.

olursa:

يَوْمَ نَقُولُ لِحَبِئْتُمْ هَلْ امْتَأَلْتُمْ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ

“Cehenneme ‘doldun mu?’ dediğimiz ve onun da ‘hala eklenen var mı?’ dediği gün...”³³

Bu ayette de cehennemin intakı görülmektedir.

Hiz. Peygamber’in (a.s.) hadislerinde de bazen intak örneklerine rastlanmaktadır:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "بَيْنَمَا رَجُلٌ رَاكِبٌ عَلَى بَقَرَةٍ النَّقْثِ إِلَيْهِ، فَقَالَتْ: لَمْ أَخْلُقْ لِهَذَا، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "بَيْنَمَا رَجُلٌ رَاكِبٌ عَلَى بَقَرَةٍ النَّقْثِ إِلَيْهِ، فَقَالَتْ: لَمْ أَخْلُقْ لِهَذَا، خُلِقْتُ لِلْجَرَائَةِ " ³⁴

“Ebû Hüreyre’den naklen: Hiz. Peygamber’den naklen dedi ki: Bir adam ineğe binmiş idi. İnek ona döndü ve dedi ki: ‘Bunun için yaratılmadım. Çift sürmek için yaratıldım.’”

Bu hadiste ineğin intakı görülmektedir.

Ayrıca kıyamet alametleri anlatılırken ağaçların da konuşturulduğu³⁵ gibi birçok örnek vermek mümkündür.

2. 3. 5. Muhtelif Unsurlar

Daha önce belirtildiği üzere i’lâmî makâmeler, hikâye makâmelerinden türediği için ondaki bazı unsurları da devralmıştır. Bunlar şimdi maddeler halinde verilecektir.

- a) Hikâye makâmelerin çoğunda bir râvî olayın anlatımını yapmaktadır. İ’lâmî makâmelerde ise râvî nâdiren görülmektedir. Hikâye makâmelerindeki râvîler insandır, ancak i’lâmî makâmelerdeki râvîler insan dışı varlıklardır. Râvî olarak kullanılan insan dışı varlıklar ise verilen bilgiye göre değişim göstermektedir. Aşağıdaki örneğe bakılacak olursa, çiçekler hakkında bilgi vermek için ravî olarak toprak, çiçek, bülbül gibi insan dışı varlıklar kullanılmıştır:

حدثنا ريان عن أبي الريحان عن أبي الورد أبان، عن بلبل الأغصان عن ناظر الإنسان عن كوكب البستان عن وابل الهتان قال:

“Tavlı (suya doymun toprak) bize anlattı, reyhanın babasından naklen, o da gülün babası Ebân’dan naklen, o da dalların bülbülünden naklen, o da bahçenin yıldızından naklen, o da yağmur yüklü buluttan naklen dedi ki:” ³⁶

- b) İntak

- c) Secî

3. Günümüze Kadar Yazılan İ’lâmî Makâmeler

Bazı i’lâmî makâmeler hem hikâye, hem de i’lâmî türdendir. Yani hem bilgilendirme amaçlı yazılmış hem de hikâye şeklinde anlatım yapılmıştır. Ayrıca hem hitâbî, hikâye ve i’lâmî üç özelliği kendi içinde barındıran makâmeler de bulunmaktadır. Şimdi bu makâmelerin isimlerine ve belirli bir kısımlarına göz atılacaktır.³⁷

³³ Kâf 50/30.

³⁴ el-Buhârî, el-Cami’u’s-sahîhu’l-müsnedu’l-muhtasar min umûri rasulillah (sav) ve sunenihi ve eyyâmih, (Riyad: Beytu’l-Efkâr, 1998), “Hars”, 4.

³⁵ el-Buhârî, el-Camiu’s-sahîh, “Cihâd”, 94.

³⁶ es-Suyûtî, el-Mâkâmâtü’l-edebi’-t-tibbiyye, (Kahire, Mektebetu İbn Sina, 1988), 81.

³⁷ Bu bölümde sıralanan makâmelerin bilgileri doktora tezimizden alınmıştır. Bkz. Can, *Arapçada*

1. Ebû 'Âmir b. Şuheyd¹ (ö. 426/1034)*et-Tevâbi' ve'z-zevâbi'*

Ebu Şuheyd burada çeşitli konular ele alınmıştır. Pire, sivrisinek ve tilki gibi hayvanların özellikleri yoğun sec'ler ile anlatılmıştır. Bunun dışında cinlerin hikâyeleri de bulunmaktadır. Bu kitaptaki makâmelerin çoğu hikâye türündendir. Ancak içinde birkaç bilgilendirme makâmesi geçtiği için ilk i'lâmî makâmenin bu olduğu söylenebilir.

Makâmelerden bir kısmı:

صفة برغوث

أَسْوَدُ زَنْجِيٍّ، وَأَهْيُ وَحْشِيٍّ؛ لَيْسَ بَوَانٌ وَلَا زُمَيْلٌ، وَكَأَنَّهُ جُزْءٌ لَا يَتَجَزَأُ مِنْ لَيْلٍ؛ أَوْ شُونِيْزَةٌ، أَوْ قَتَقَتَهَا غَرِيْزَةٌ؛ أَوْ نَقَطَةٌ مَدَادٍ، أَوْ سَوِيْدَاءُ قَلْبٍ قُرَادٌ³⁸

Pirenin özelliği

Siyah zengicidir. Güllünçtür, yabancıdır. Ne zayıf düşer ne de küçük dosttur. Adetâ geceden ayrılmayan bir parçadır ya da siyah dânedir. Onu dürtü sağlamlaştırmıştır. Ya da mürekkep noktası gibidir. Ya da kenenin kalbinin noktası gibidir.

2. Ebu'l-Hasen el-Muhtâr b. Butlân (ö. 458/1066)

Kitâbu da'veti'l-etibbâ' alâ mezhebi kelîle ve dimne³⁹

İbn Butlân Hristiyan Nestûrilerdendir. Bu makâmelerde hem tıp konusunda bilgiler vardır, hem de tabiplerin yaşadıkları sorunlara denilmektedir. Genç bir tabibin Meyyâfârikîn (günümüzde Silvan) şehrine gelip orada tanıştığı bir aktarla hikâyeye başlar ve tıp konusunda bilgiler aktarır.

Makâmelerde hikâye ve i'lâmî türleri karıştırılarak verilmiştir.

Makâmenin giriş kısmı:

الأول في فاتحة الكتاب

قال بعضهم لما دخلت الميافارقين، سألت عمن بها من المتطببين، فأرشدت إلى دكة بالعطارين، عليها شيخ من أبناء السبعين،
...⁴⁰

Birincisi, kitabın açılışdır

Onlardan birisi dedi ki: Meyyâfârikîn'e girdiğimde, onlara tıpçılardan kimlerin var olduğunu sordum. Bunun üzerine attarların tepesine yönlendirildim. Onun üstünde yetmişlerinde olan bir yaşlı var.

İ'lâmî makâmenin ilk yazarı olan Ebu 'Âmir henüz râvî zikretmemişti. Ancak İbn Butlân'ın i'lâmî makâmesi aynı zamanda hikâye türü olması hasebiyle râvî zikri (قال بعضهم) ile başlamaktadır. Bundan sonraki dönemlerde râvî zikri gelişerek sanata dönüşecektir.

3. İbn Şeref el-Kayrevânî (ö. 460/1067)

Mesâilu'l-intikâd (diğer adı Rasâilu'l-intikâd)

Makâme Edebiyatı ve Nâsîf el-Yâzîcî'nin Mecma'u'l-Bahreyn Adlı Eseri, s. 79-92.

³⁸ Ebû 'Âmir b. Şuheyd, *et-Tevâbi' ve'z-Zevâbi'*, (Beyrut: Dâru Sâdir, 1996), 121.

³⁹ Nşr. Beşâra Zâzil (İskenderiye: 1901).

⁴⁰ İbn Butlân, *Kitâbu da'veti'l-etibbâ' alâ mezhebi kelîle ve dimne*, (İskenderiye: Matba'atu'l-Hadyeviyye, 1901), 11.

20 makâmeden sadece iki adedi günümüze kadar intikal edebilmiştir.⁴¹ Ebu'r-Rayyân adlı ravîyi konuşturarak edebî tenkitlerini bildirmektedir. İbn Butlân'ın *قال بعضهم* ile başlattığı ismi belirsiz râvîden sonra i'lâmî bir makâmede ilk defa belirli bir râvî ismi verilmiştir.

Örnek Metin:

قال أبو الريان: لقد سميت مشاهير، وأبقيت الكثير قلت: بلى، ولكن ما عندك فيمن ذكرت؟ قال: أما الضليل مؤسس الأساس، وبنياته عليه الناس...⁴²

Ebû Reyân dedi ki: Birçok meşhuru adlandırdım, ancak çoğunu geride bıraktım. Dedim ki: "Bilakis. Ancak zikrettiklerimden sende ne var?" Dedi ki: "Dillî'e gelince, o temeli oluşturan kimsedir. İnsanlar ise onun inşası üzerindedirler..."

4. ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)

el-Makâmât

Öğüt amacıyla yazılan bu makâmelerde sûfilik ön plandadır. İleriki kısımda ise Arap dili ile ilgili (nahiv, aruz, kafiye vs.) bilgiler verilmektedir.

Makâmeden bir örnek parça:

مقامات النحو

يا أبا القاسم أعجزت أن تكون مثل همزة الاستفهام، إذ أخذت على ضعفها صدر الكلام،⁴³

Nahiv makâmesi

Ey Ebu'l-Kâsım! Soru hemzesi gibi olmaktan aciz kaldın. Zira o katlandığında sözün başını alır.

Örnek olması açısından ilk dört makâmeden metin alıntıları gösterilmiştir. Makâlenin hacminin çok büyümemesi için başka alıntılar verilmeyecektir.

5. Ruknuddin Ebu Abdillah el-Vehrânî (ö. 575/1179)

Menâmatu'l-Vehrânî ve makâmâtuhu ve rasâiluhû

Vehrânî'nin rüyaları, mektupları ve birkaç makâmesini yazdığı bu eserde makâmelerin konusu siyâsî öğütlerdir.

6. Yahya b. Sa'îd el-Basrî (ö. 589/1193),

Makâmâtü İbn Mârî⁴⁴

Hristiyan bir şâir ve tabip olan Yahyâ b. Sa'îd, makâmelerinde râvî ismi kullanma geleneğini Yahyâ b. Selâm adını kullanarak sürdürmüştür. Muhtelif öğütler içerir.

7. İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201),

*el-Makâmâtü'l-Cevziyye fi'l-ma'ânî'l-va'ziyye ve şerhi'l-kelimâtî'l-luğaviyye.*⁴⁵

⁴¹ Muhammed Kurd Ali, *Rasâilu'l-Buleğâ'* (Kahire: Dâru'l-Kutubu'l-'Arabiyye, 1913), 231.

⁴² Muhammed Kurd Ali, *Rasâilu'l-Buleğâ'*,

⁴³ ez-Zemahşerî, *el-Makâmât*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1982), 195.

⁴⁴ Nşr. Adnân el-Mufriçî (Beyrut: Dâru'l-'arabiyye li'l-mevsû'ât, 2019).

⁴⁵ Nşr. Dr. Muhammed Neğaş (Kahire: Dâr Fevzâ li't-tibâ'a, 1980).

İbnu'l-Cevzî, kullanmış olduğu ğarîb kelimeleri kendi şerh etmiştir. 'Îlâmî ile hikâye karışımıdır. İslâmî konular ağırlıklı olarak ele alınmıştır. Dilbilimi gibi farklı konulara da değinilmiştir. makâme yazarları râvî adı olarak hep hayâlî birisinin ismini kullanırken, İbnu'l-Cevzî kendi adını kullanmıştır. Hikâyenin kahramanı da da Ebû't-Takvîm lakaplı 'Akl adındaki öğütler veren kişidir. Hikâyelerde İbnu'l-Cevzî, Ebu't-Takvîm ile tartışmaktadır.

8. Zahiruddîn el-Kâzerûnî (ö. 697/1297)

Makâme fî kavâ'idî bağdâd fi'd-devleti'l-abbasiyye .⁴⁶

656/1258 yılında Moğolların Bağdat'ı işgal etmelerini konu olarak ele almaktadır. 'Îlâmî olmasının yanı sıra aynı zamanda hikâye türündedir. Olayların râvîsi Tebriz kadısıdır, ancak adı zikredilmemiştir.

9. İbnu'l-Verdî (ö. 749/1349)

*en-Nebe' fi'l-vebâ'*⁴⁷

Öğüt amaçlı yazılan bir makâmedir. Hicri 749 senesinde gerçekleşen büyük vebâ nedeniyle yazılmıştır.⁴⁸

10. Salâhuddîn es-Safedî (ö. 764/1363)

a) Raşfu'r-rahîk fî vasfî'l-harîk⁴⁹

Şam'da gerçekleşen yangın ile ilgili yazılmıştır. Bu makâme aynı zamanda hikâye türü ile karışıktır ve sadece bir makâmeden ibarettir.

b) *Lev'atu's-şâkî ve dem'atu'l-bâkî*⁵⁰

Hikâye türü ile karışık olan bu makâmede seyahat esnasında karşılaşılan bir Türk gencin aşkı ele alınır.

11. Lisânu'd-Dîn b. el-Hatîb (ö. 776/1374)

Makâmâtü's-siyâsiyye

Halife Harun Reşid'in politikası çerçevesinde hitaplar bulunan bu makâmenin en önemli özelliği, hitâbî ve 'îlâmî türlerini birleştiren tek eser olmasıdır.⁵¹

12. İbn Habîb el-Halebî (ö. 779/1377)

*Nesîmu's-Sibâ fi funûnin mine'l-edebi'l-kadîm ve'l-makâmâtî'l-edebiyye*⁵²

Hikâye türü ile karışık bir şekilde yazılmıştır.

13. Ebu'l-Hasen el-Mâlikî en-Nebbâhî (ö. 792/1329)

⁴⁶ Nşr. Korkis 'Avvâd, Mihail 'Avvâd, (Bağdat: Matba'atu'l-İrşâd, 1962).

⁴⁷ Sa'de Tafif Mubarek ed-Da'dî, "Risâletü'n-nebe' 'anî'l-vebâ' li İbni'l-Verdî", *Mecelletu'l-eser*, 18/1 (2021), 77-101.

⁴⁸ Muhammed Hamza Muhammed Salih, *el-Kevârisu't-tabî'iyye fi bilâdî's-şâm ve misr* (Gaza: İslamic University, 2009), 114.

⁴⁹ Nşr. Semir Derûbî, (Beyrut: Darü'r-Risaletü'l-Alemiyye, 2002).

⁵⁰ Nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl Muhammed Harun, (Kahire: Matba'atu'r-Rahmâniyye, 1992).

⁵¹ Bu makâme *Nefhu't-Tîb*'de yer almaktadır. Bkz. Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî el-Makkarî (ö. 1041/1632), *Nefhu't-tîb min ğusni endulusu'r-ratîb*, (Beyrut: Dâr Sâdir, 1968), 4/431-445.

⁵² Nşr. Muhammed Hüseyin el-Mehdâvî (Babil: Dâru'l-Furât, 2019).

*el-Makâmâtü'n-nahliyye*⁵³

Bu makâmelerde Üzüm ile hurmanın kendi aralarındaki üstünlük iddiası ele alınır. Bu yönüyle aynı zamanda hikâye makâmesidir.

14. el-Kalkaşendî (ö. 821/1418)

*Subhu'l-E'sâ*⁵⁴

Makâmeler Subhu'l-e'sâ kitabın içinde sadece küçük bir bölümü teşkil etmektedir. İmlâ kaideleri ile ilgili bilgiler aktarılır.

15. Muhammed b. Korkmas b. Abdillâh (ö. 882/1478)

*el-Makâmâtü'l-felsefiyye ve't-tercumânâtü's-sûfiyye*⁵⁵

Makâme sayısı 50 olan bu makâmelerde tabiat ilimleri ve dini ilimler hakkında bilgi verilir.⁵⁶

16. es-Suyûtî (ö. 911/1505)

Üç makâme türünün hepsinde makâmeler yazan tek müellif es-Suyûtî'dir.

a) *el-Makâmetu's-sundusiyye fi vâlideyi'n-nebiyyi sallallahu 'aleyhi ve sellem*⁵⁷

Hiz. Muhammed (a.s.)'ın anne ve babalarının Müslüman olduklarının ispat edilmesi amacıyla yazılmıştır.

b) *el-Makâmetu'l-lâzurdîyye fi mevti'l-evlâd*

"Evladların ölümü hakkında lacivert makâmesi"

Evlat vefatının acısı hakkında bilgi içermektedir.

c) *el-Makâmetu'z-zehebiyye fi'l-himâ*

Ateşli hastalık hakkında bilgi verilmektedir.

d) *Makâme fi vasfi ravdati mısır: bulbulu'r-ravda*

Bülbüller hakkında bilgi verilir.

e) *el-Makâmetu'l-Bahriyye*

Yağış, sel taşkını, yangın gibi afetlerde insanların davranışları ile ilgili bilgiler içerir.

f) *Makâme el-fettâş 'ale'l-kaşşâş*

Mevzû hadisler konu olarak ele alınmıştır.

g) *Makâmetu'l-istinsâr bi'l-vâhidi'l-kahhâr*

⁵³ Tahkiki yapılmamıştır. Fas Ribat Kütüphanesinde 328 no'lu bölümde el yazması bulunmaktadır.

http://196.218.25.164/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=103494&shelfbrowse_itemnumber=103950

⁵⁴ Nşr. Belirsiz (Kahire, Matba'atu Dâri'l-Kutub el-Misriyye, 1922).

⁵⁵ ez-Ziriklî, *Kitâbu'l-e'lâm* (Beyrut: Dâru'l-ilm, 2002) 7/10.

⁵⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, (Bağdat, Mektebetu'l-Musennâ, 1941), 2/1786.

⁵⁷ Berlin Devlet Kütüphanesinde el yazma nüshası olarak PPN820533475 kodu altında muhafaza edilmiştir. Henüz tahkiki ve basımı gerçekleşmemiştir. Hz. Peygamber'in anne ve babasının cennet ehlinde olduklarına dair ispatlar ayet ve hadislerle yapılmıştır.

Fetva verme usûlü hakkında bilgi verilmiştir.

h) *el-Makâmetu’-durriyye fi’l-vebâ’*

Hicrî 897 yılında vukû’ bulan büyük vebâ hakkında bilgi vermektedir.

i) *ed-Deverânu’l-felekî ‘alâ ibni’l-kerakî*

Gök bilimcisi İbnu’l-Kerakî hakkında bilgi vermektedir.

j) *Tarzu’l-’imâme fi’t-tefrika beyne’l-makâme ve’l-kumâme*

Makâme literatürü ile ilgili eleştiriler yapılması itibariyle ilk çalışmadır. Makâmeler tenkit edilirken yine makâme tarzı uygulanmıştır.

k) *Makâme tusemmâ el-fârik beyne’l-musannif ve’s-sârik*

“Hırsız ile musannif arasını ayırt edici olarak bilinen makâme” .

Telif haklarını içeren bir makâmedir.

l) *el-Makâmetu’l-kelâciye fi’l-es’ileti’n-nâciye*

Din ile ilgili muhtelif sorulara cevap vermektedir.

m) *Makâme tusemmâ sâhibu seyf ‘alâ sâhibi hayf*

Kitap icazetleri ile ilgili bilgiler içermektedir.

n) *Kevkebu’r-ravda fi târihi cezâratî’r-ravda bi’l-kâhira*

Nil nehri ve Kahire şehri ile ilgili bilgiler içerir.

o) *Makâmetu’n-nisâ’: raşfu’z-zilâl mine’s-sehari’l-halâl*

Muhaddis, müfessir, sarfçı, matematikçi gibi birçok meslek dalına sahip olan kişilerin hanımları ile geçirdikleri geceleri anlatırken, mesleği ile ilgili olan kelimeleri seçerek anlatmıştır. Toplam 21 adet makâme bulunmaktadır.

p) *Makâmetu kam’i’l-mu’ârid fi nusratî ibni’l-fârid*

Edip İbnu’l-Fârid ile ilgili bazı bahisler vardır.

q) *el-Makâmât’ul-edebîyye et-Tıbbîyye*

Bitkilerin fayda ve zararlarını anlatma amaçlı yazılmıştır.

17. İbrahim el-Vezîrî (ö. 914/1508)

el-Makâmetu’n-nazariyye ve’l-fâkîhetu’l-muhbiriyye ve’l-hadîkati’l-’anberîyye

Abdullah el-Habeşî bu makâmeleri *Makâmât mine’l-edebî’l-yemenî* adlı kitapta neşretmiştir.⁵⁸

18. Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî (ö. 1069/1659)

*el-Makâmât*⁵⁹

⁵⁸ Abdullah el-Habeşî (San’â: Mektebetu’l-Cil el-Cedid, 1987).

⁵⁹ *el-A’lâm*, 1/238.

İstanbul alimlerine sitem ile ilgili bir makâmedir. Fuzulî'nin (ö. 963/1556) *Şikâyetnâmesi*'nin sitem çalışmasından etkilenmiştir.

19. Mustafa Esad el-Lukaymî (ö. 1178/1765)

*el-Melâmetu'l-urcuwâniyye fi'l-makâmeti'r-ridvâniyye*⁶⁰

Emir Rıdvan Kethüdâ'ya yapılan övgüleri içermektedir.

20. Şihâbuddîn Ahmed b. Ebi'l-Berakât es-Suveydî (ö. XII. yy./XVII. yy.)

*el-Makâme*⁶¹

Osman Efendi'yi övme amacıyla yazılmıştır.

21. Muhammed Mu'min eş-Şîrâzî (ö. XII. yy./XVII. yy.)

*Tayfu'l-hayâl fî munâzarati'l-'ilm ve'l-mâl*⁶²

İlim ile malın üstünlüğü tartışılmaktadır. Makâme edebiyatında daha önce canlı cansız birçok varlık konuşturulmuştur. Ancak burada soyut bir varlık konuşturulmamıştır. Soyut varlık olan ilim burada intak edilmektedir.

22. Ahmed b. Abdillatif b. el-Berbîr (ö. 1226/1811)

*Mufâhare beyne'l-mâ'i ve'l-hevâ*⁶³

Su ile havanın mufâharesini ele almaktadır.

23. Abdullah Fikri Paşa (ö. 1306/1889)

el-Makâmetu'l-fikriyyeti's-seniyye fi'l-memleketi'l-bâtiniyye

Eski Maarif nâzırı olan Abdullah Fikri Paşa İstanbul'da yabancı bir dilden Türkçe'ye tercüme edilmiş bir eserin kendisini etkilediğini ve bazı küçük eklemeler yaparak bunu Arapça'ya çevirdiğini ve makâme türünü benimsediğini yazmıştır.⁶⁴ El yazısı olarak 1315/1898'de Matbaacı Hasan Ali tarafından basım yeri belirsiz olarak basılmıştır.

24. 'Âişe et-Teymûriyye (ö. 1319/1902)

Netâicu'l-ahvâl fî'l-ekvâli ve'l-ef'âl

Beş adet makâme vardır. Söz ve fiillerdeki adab ile ilgili nasihatler içermektedir. Matba'atu'l-behiyyetu'l-mısırye tarafından 1305/1887'de basılmıştır.

25. 'Âid el-Karenî

*el-Makâmât*⁶⁵

Muhtelif ilim ve konular içeren altmış altı makâmedir. Her makâmenin başlangıcı ayet ya da ayetin bir kısmıdır.

⁶⁰ Abdurrahman b. Hasen el-Cebertî, *'Acâibu'l-âsâr fî't-terâcim ve'l-ahbâr* (Kahire: Matba'atu Dâri'l-Kutub el-Mısırye, 1997), 367.

⁶¹ Serkîs, *Mu'cemu'l-matbû'âtî'l-'arabiyye* (Mısır: 1928), 1/1068.

⁶² British Museum Kütüphanesi, No: 113.

⁶³ Nşr. Muhammed Hasan Tayyan, (Lübnan: Dâru'l-Beşâiru'l-İslamiyye, 2000).

⁶⁴ Hangi kitap olduğunu maalesef belirtmemiştir. Ayrı bir çalışma konusu olarak incelenmelidir.

⁶⁵ (Şârika: Mektebetu's-Sahâbe, 2000).

26. Hemmâm Muhammed el-Ceraf

*Minnetu'r-rahmân fi şehri ramadân*⁶⁶

Ramazan ayı ile ilgili bilgiler ayet ve hadislerle birlikte verilmektedir.

Sonuç

İ'lâmî makâmeler için herhangi bir tanımın daha önce yapılmadığını gördük. Bundan sonra hikâye makâmeleri için yapılan tanımlar, i'lâmî makâmeler için kullanılmamalıdır. Hikâye makâmelerini i'lâmî makâmelere dönüştürmeye başlayan ilk edibin Ebû 'Âmir b. Şuheyd olduğu görülmüştür. İ'lâmî makâmelerin yazımındaki amaçların asıl amaç, didaktik bir eser ortaya koymadır. Bunun yanında yazarın dil üstünlüğünü ortaya koymaya çalışması ve bir konuda verilmek istenen bilginin edebî lezzet içinde sunulmasıdır. Bu sayede okuyucu daha fazla celp edilebilmiştir.

Bir kısmı hikâye makâmelerinde olmakla birlikte İ'lâmî makâmelerde görülen ana unsurlar şunlardır:

- a) Belirli bir ana tema üzerinde yoğunlaşıp bilgi verilmiş,
- b) Yoğun bir şekilde secîler kullanılmış,
- c) İnsan haricindeki maddî ve manevî varlıklar konuşturulmuş. İnsan harici maddî varlıkların konuşturulması (intak) sanatına diğer dillerde de rastlanırken, manevî varlıkların konuşturulması ilk kez Arap edebiyatında i'lâmî makâmelerde ortaya çıkmıştır.

İ'lâmî makâmelerinin de kendi içinde iki şekilde ayrılmakta olduğu görülmüştür. Birincisinde yazar bir konu hakkında kendi dili ile ayrıntılı bilgi vermektedir. İkincisinde ise bilgi vermek istediği objelerin kendisini konuşturmakta ve birbirlerine üstünlük taslamalarını sağlamaktadır (mufâhare). İkinci türdeki çalışmalara "mufâhare edebiyatı" adının verilebileceğini kanaatindeyiz.

İ'lâmî makâmeler, hikâye makâmeleri kadar rağbet görmemiştir. Ancak sayıca hikâye makâmeleri ile i'lâmî makâmeler hemen hemen aynıdır. "Makâme" kelimesinin tanımları yapılırken hep hikâye makâmelere dikkate alınmıştır. İ'lâmî makâmeler göz ardı edilmiştir. Birçok i'lâmî makâme, hikâye makâmeleri ile karışık bir şekilde yazılmıştır. En çok i'lâmî makâme yazan müellif es-Suyûtî olmuştur. Başlangıcından günümüze kadar toplam 41 adet i'lâmî makâme yazılmıştır. Bunların bir kısmının tahkiki yapılmamış olup Arap dili edebiyatçılarının onlar üzerinde çalışma yapması gerekmektedir.

İ'lâmî makâmelerin bilinirliğinin zayıf olduğu görülmüştür. Türkiye'de bu türden makâmelere daha çok çalışmaların yapılması gerekmektedir.

⁶⁶ Basım yeri yok, 2008.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	* Bu çalışma 11.11.2021 tarihinde sunduğumuz “Arapçada makâme Edebiyatı ve Nâsîf el-Yâzîcî’nin Mecma’ u’l-Bahreyn Adlı Eseri” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Bkz. Muhammet Ali Can, Arapçada makâme Edebiyatı ve Nâsîf el-Yâzîcî’nin Mecma’ u’l-Bahreyn Adlı Eseri, Basılmamış Doktora Tezi, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021). Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	* This article is extracted from doctorate dissertation entitled “The Maqama Literatur In Arabic And The Book Majma’ al-Baḥrayn of Nasif al-Yaziji”, (PhD Dissertation, Necmettin Erbakan University, Konya/Turkey, 2021). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

- Abdullah el-Habeşi. Makâmât mine'l-edebi'l-yemenî, San'â: Mektebetu'l-Cîl el-Cedîd, 1987.
- Abdurrahman b. Hasen el-Cebertî. 'Acâibu'l-âsâr fi't-terâcim ve'l-ahbâr, Kahire: Matba'atu Dâri'l-Kutub el-Misriyye, 1997.
- Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî el-Makkarî. Nefhu't-tîb min ğusni endulusu'r-ratîb, Beyrut: Dâr Sâdir, 1968.
- Ahmed eş-Şâyib. el-Uslûb, Arman: Mektebetu'n-nehdati'l-misriyye, 2003.
- Belbeşir Lhasen. Terkîbu'l-Cumle fi Makâmâtî'l-Harîrî, Tlemcen: Tilimsan Üniversitesi Ma'hedu'l-luĝa, 1994.
- Buhârî. el-Cami'u's-sahîhu'l-müsnedu'l-muhtasar min umûri rasulillah (sav) ve sunenihi ve eyyâmih, Riyad: Beytu'l-Efkâr, 1998.
- Carl Brockelmann. Geschichte der Arabischen Literatur, Leiden: Brill, 1949.
- Cevherî. es-Sihâh, Mısır: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1987.
- Ebû 'Âmir b. Şuheyd. et-Tevâbi' ve'z-zevâbi', Beyrut: Dâru Sâdir, 1996.
- Ernst Friedrich Karl Rosenmüller. Ueber einen arabischen Roman des Hariri, Leipzig, 1801.
- Ferah Naz Ali Safder. el-Makâme beyne'l-edebi'l-'arabî ve'l-fârisî el-harîrî ve'l-hamîdî husûsan, Beyrut: Dâru'l-kutubu'l-'ilmiyye, 2011.
- Halil b. Ahmed. Kitabu'l-'Ayn, Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988.
- İbn Abdirabbih. el-'İkdu'l-Ferîd, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1983.
- İbn Butlân. Kitâbu da'veti'l-etibbâ' alâ mezhebi kelîle ve dimne, İskenderiye: Matba'atu'l-Hadyeviyye, 1901.
- İbn Kuteybe. el-Me'ânî'l-kebîr fi ebyâtî'l-me'ânî, thk. Sâlim el-Kerenkevî, Haydarabad: Dâiratu'l-Me'ârifî'l-İslâmiyye, 1949.
- İbn Manzûr. Lisânu'l-'Arab, Beyrut: Dâr Sâdir, 1993.
- Kâtib Çelebi. Keşfu'z-zunûn, Bağdat, Mektebetu'l-Musennâ, 1941.
- Lu'ey Suleyman Râdî. "el-makâmetu'l-'irâkiyye", Mecelletu vâsit li'l-'ulûmi'l-insâniyye, 13/1 (2010), 45-64.
- Mes'ûdî. Murûcu'z-Zeheb, Kum: Dâru'l-Hicra, 1409.
- Mubârak, Zeki. en-Neşru'l-fennî fi'l-ğarnî'r-râbî', Kahire: Mektebetu Hindâvî, 2013.
- Muhammedî, Câbir b. Beşîr, "Munâzaratî's-seyf ve'l-kalem", Mecelletu kulliyeti'l-luĝati'l-'arabiyye 1/28 (2015), 103-170.
- Muhammed Hamza Muhammed Salih. el-Kevârisu't-tabî'iyye fi bilâdî's-şâm ve misr, Gaza: Islamic University, 2009.
- Muhammed Kurd Ali. Rasâilu'l-Buleĝâ', Kahire: Dâru'l-Kutubu'l-'Arabiyye, 1913.

Muhammet Ali Can. Arapçada Makâme Edebiyatı ve Nâsîf el-Yâziçî'nin Mecma'u'l-Bahreyn Adlı Eseri, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

Nevzat Aşık. "Hicrî IV. Asırdan Sonra Makamat Yazarlar", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2, (1985) 55-74.

Okan Murat, Öztürk. Makam Müziğinde Ezgi Ve Makam İlişkisinin Analizi Ve Yorumlanması Açısından Yeni Bir Yaklaşım: Perde Düzenleri Ve Makamsal Ezgi Çekirdekleri, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Sa'de Tafif Mubarek ed-Da'dî. "Risâletu'n-nebe' 'ani'l-vebâ' li İbni'l-Verdî", Mecelletu'l-eser, 18/1 (2021), 77-101.

Serkîs. Mu'cemu'l-matbû'âtî'l-'arabiyye, Mısır: 1928.

Sıtkı Güllü. el-Harîrî- Hayatı, Arap Dil ve Edebiyatına Dair Çalışmaları, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

Suyûtî. el-Mâkâmâtü'l-edebî't-tibbiyye, Kahire, Mektebetu İbn Sina, 1988.

Şerişî. Şerhu Makâmâtî'l-Harîrî, eş-Şerîşî, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2006.

Şevkî Dayf. el-Makâme, Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1973.

Vehrânî. Menâmatu'l-vehrânî ve makâmâtuhu ve rasâiluh, Köln: Al-Kamel Verlag, 1998.

Yusuf Nûr 'İvad. Fennu'l-Makâmât Beyne'l-Meşrik ve'l-Mağrib, Beyrut: Daru'l-kalem, 1979.

Zemahşerî. el-Makâmât, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1982.

Zirikî. Kitâbu'l-e'lâm, Beyrut: Dâru'l-ilm, 2002.